

ВІДДІЛЕННЯ РЕДАКЦІЇ
Збірника наукових праць «Гілея: науковий вісник»

ВІННИЦЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ
(Вінницький національний технічний університет)
керівник **Денисюк С.Г.**, кандидат політичних наук
E-mail: svitlana.denisuyck@yandex.ua

ДНІПРОПЕТРОВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ
(Дніпропетровський національний університет імені О. Гончара)
керівник **Вершина В.А.**, кандидат філософських наук, доцент
E-mail: vivi.dp@mail.ru

ДОНЕЦЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ
(Донецький національний університет)
керівник **Андриєнко О.В.**, кандидат філософських наук, доцент
E-mail: elena_andrienko8@mail.ru

ЗАПОРІЗЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ
(Запорізький національний технічний університет)
керівник **Ємельяненко Є.О.**, кандидат філософських наук, старший викладач
E-mail: gileya_zaporizhzhya@ukr.net

ІВАНО-ФРАНКІВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ
(Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника)
керівник **Дичковська Г.О.**, кандидат філософських наук, доцент
E-mail: go_osmomysl@ukr.net

ЛУГАНСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ
(Східноукраїнський національний університет імені В. Даля)
керівник **Михайлюк В.П.**, доктор історичних наук, професор
E-mail: vital_mih@ukr.net

ЛЬВІВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ
(Національний університет «Львівська політехніка»)
керівник **Карівець І.В.**, кандидат філософських наук, доцент
E-mail: sacre@ukr.net

МАРИУПОЛЬСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ
(Маріупольський державний університет)
керівник **Дегтеренко А.М.**, кандидат політичних наук, доцент
E-mail: degterenko777@ukr.net

МИКОЛАЇВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ
(Південнослов'янський інститут Київського славістичного університету)
керівник **Хімченко О.Г.**, кандидат філософських наук, професор, член-кореспондент УАН; координатор **Макарчук С.С.**, кандидат історичних наук, доцент
E-mail: Alex_x_5@ukr.net або rvgreabis@farlep.mk.ua

ОДЕСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ
(Одеський національний університет імені І.І. Мечникова)
керівник **Барвінська П.І.**, кандидат історичних наук, доцент
E-mail: barwinskaja@ua.fm

ПОЛТАВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ
(Полтавський факультет Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого)
керівник **Куцепал С.В.**, доктор філософських наук, професор
E-mail: svkutsepai@rambler.ru

СЕВАСТОПОЛЬСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ
(Севастопольський національний технічний університет, м. Севастополь)
керівник **Фіров П.Т.**, кандидат історичних наук, доцент
Тел.: 8 068 925 74 57

СИМФЕРОПОЛЬСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ
(Кримський економічний інститут Київського національного економічного університету імені В. Гетьмана, м. Симферополь)
керівник **Попов О.Д.**, кандидат історичних наук, доцент
E-mail: popalex79@mail.ru

ТЕРНОПІЛЬСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ
(Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка)
керівник **Кліш А.Б.**, доцент
E-mail: Klish_Andriy@ukr.net

УМАНСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ
(Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини)
керівник **Кривошея І.І.**, кандидат історичних наук, доцент
E-mail: kii1969@mail.ru

ХАРКІВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ
(Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»)
керівник **Владленова І.В.**, кандидат філософських наук, доцент
E-mail: viadlenova@email.ua

ЧЕРКАСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ
(Черкаський державний бізнес-коледж)
керівник **Васильчук Є.О.**, кандидат політичних наук
+3 8 067 735 51 17; +3 8 093 065 79 58
E-mail: vasilchuk84@bk.ru

ЧЕРНІГІВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ
(Чернігівський педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка)
керівник **Горобець С.М.**, викладач
E-mail: olen-g@yandex.ru

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94(477)

Кушнір О.О.

Гайдамацький рух у спогадах та мемуарах: особливості сприйняття й інтерпретації (кінець XVIII – початок XIX ст.)

Зроблена спроба проаналізувати спогади та мемуари сучасників гайдамацького руху (кін. XVIII – поч. XIX ст.), як польських, так і російських авторів. Проведено комплексний аналіз відповідних джерел з точки зору їхньої інформативності та представлено їх порівняльну характеристику. Залучено актові документи як джерельну альтернативу спогадам та мемуарам.

Ключові слова: гайдамацький рух, Коліївщина, спогади, мемуари.

Гайдамацький рух, як форма соціальної та національно-визвольної боротьби, посідає видатне місце в історії українського народу. Гайдамацькі повстання й особливо Коліївщина 1768 р. знайшли своє відображення у польській та російській мемуарній літературі.

Проблемність наукового використання цього виду особових джерел полягає перше, у некритичному використанні авторами свідчень очевидців руху, а по-друге, у складності датування, визначення авторства та класифікації тих чи інших джерел як спогадів або мемуарів про гайдамаків. Поділ на спогади та мемуари залежить від стилю автора джерела у викладі матеріалу: переважно описовий – спогади; з присутніми інтерпретацією подій та їхнім аналізом – мемуари.

Досить довгий час історія гайдамацького руху в Правобережній Україні писалась на основі свідчень мемуаристів. У другій половині XIX ст. дослідники повстань гайдамаків почали публікувати у своїх роботах спогади очевидців руху. Так, Аполон Скальковський у своїй праці «Наезды гайдамак на Западную Украину в XVIII ст. 1733–1768» вперше видав «Короткий опис різанини в місті Умані, здійсненої 20 червня 1768 року» (в перекладі на російську мову) [1, с.208–230], а Володимир Антонович при підготовці монографії «Іван Гонта» використовував декілька спогадів сучасників руху (зокрема, Вероніки Кребе, Павла Младановича, і Адама Мошинського й Тучапського). Михайло Грушевський став ініціатором друку серії статей присвячених мемуарній літературі про Коліївщину, розмістивши в одному з випусків Записок наукового товариства ім. Т.Шевченка розповідь Л.Зелінського про смерть І.Гонти, записану через 56 років після події (ця розповідь була частиною спогадів К.Сорочинського) [2].

У 1938 році історик С.Іваницький написав оглядову статтю до 28 польських спогадів [3], серед яких були й спогади П.Младановича [4, с.105–151], сина уманського губернатора Р.Младановича. Хоча П.Младанович й був свідком уманських подій, але його записки мають багато вигадок і неточностей, що поєднуються юним віком автора під час Коліївщини та пізнім часом їх написання. Більш детальний та об'єктивний аналіз спогадів П.Младановича зробив Г.Храбан у однойменній статті [5]. Серед інших мемуарів розглянутих у статті С.Іваницького відносяться написаний С.Крушельницьким «Опис уманської різанини 1768 р., здійсненої запорозьким козаком М.Залізником та козацьким полковником Гонтою» [6, с.7–15],

Запрошуємо Вас відвідати наш сайт: www.gileya.org.ua

Див. також: Сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського:
www.nbuv.gov.ua/portal Розділ: *Наукова періодика України: журнали та збірники наукових праць*

С.Гошинським – «Кілька слів про Україну та уманську різанину» (вступна стаття до поеми «Канівський замок») [7, с. 11–18] та публікація І.Галанта про події в Умані [8].

Мемуари як різновид особових джерел про гайдамаків досить скупи на достовірні факти про рух та, здебільшого, лише подають яскраву картину «іншого» бачення цього суспільного явища. Так, один з польських мемуаристів Ян Ліппоман [9] був польським шляхтичем, який жив на Україні, але під час Коліївщини був поза межами території повстання. Майбутній мемуарист, одразу «після уманської різанини, повернувся до України та встановивши зв'язки зі свідками тих подій, зібрав звістки про бунт Залізняка та про погроми вчинені в Лисянці, Умані й деінде» [10, с. 11]. Праця Я. Ліппомана це свідчення очевидців, зібрані та передані сучасником, але не у формі прямого запису зізнання очевидця, а у формі збірника всіх свідчень. При цьому прослідковується прагнення автора виправдати, навіть звеличити губернатора Умані Рафаїла Младановича, шляхом фальсифікації історичних подій.

Не був свідком Коліївщини й А. Мошинський, який зібрав інформацію від місцевих свідків подій та передав її у формі власного повідомлення про повстання. Автор бачив Коліївщину як помсту ігумена Мельхіседека Значко-Яворського «за свого племінника, посадженого поляками на палю», який намовив Максима Залізняка і його товаришів, щоб вони підняли повстання проти Польщі, бо «поляки організували конфедерацію в Барі проти їхньої віри» [11, с. 109].

Мемуаристи досить часто використовували такий різновид інформації як чутки про гайдамаків. Яскравим прикладом є записки Яна Дуклана-Охотського, в яких розповідається про чутки, поширювані в 1789 році у Варшаві під час Турбаївського повстання селян. У них йдеться про «пилипонів» (старообрядців), які розвозили повні вози ножів, надісланих для повстанців з Росії. У польській столиці вигадані ножі вирізувалися з паперу і розсилалися по шляхетських оселях, а «уродзоні пані», дивлячись на них, від страху неприємніли. Автор додає, що й сам немало таких ножів надіслав до провінції [12, с. 135]. У зв'язку з поширенням цих вигадок на українських землях, польські урядовці проводили обшуки селянських хат та відбирали звичайні ножі.

Відомий дослідник гайдамацького руху Д. Мордовцев, у своїй праці «Гайдамачина» часто посилався на щоденник Калмикова, який брав участь у придушенні Коліївщини. Автор щоденника описує події, очевидцем яких він був, а саме прибуття до Умані з генералом М. Кречетніковим, перебування там регіментаря К. Браницького, цитує розмови цих осіб з І. Гонтою тощо [13, с. 254–284, 298–308]. Однак, згідно з даними актових джерел, перебування М. Кречетнікова й К. Браницького в Умані – вигадка.

Іноді встановлення авторства мемуарів за непевними даними може привести дослідника гайдамацького руху до плутанини. Як приклад можна навести публікацію вже згаданих вище записок під назвою «Короткий опис різанини в місті Умані, здійсненої 20 червня 1768 року», які у 1842 р. було видано (не вперше) мовою оригіналу в збірнику разом із записками Я. Ліппомана. За примітками Я. Ліппомана авторство «Короткого опису» приписується Тучапському. Аналізуючи записки К. Сорочинського, І. Франко висунув твердження, що автор мемуарів не Тучапський, бо такого прізвища не було у реєстрі ченців уманського монастиря, а Корчинський, який став ігуменом монастиря в кінці 1768 року [10, с. 26–27]. В свою чергу, С. Іваницькому вдалося знайти записки, які дійсно належали перу Корчинського [14, с. 460–512]. Треба зазначити, що значна частина тексту «Короткого опису» Тучапського й написаного Корчинським мають схожість. Порівнюючи ж публікацію в журналі «Основа» під назвою «Уманська біда» [15] із записками Корчинського, С. Іваницький стверджував, що вміщені у журналі мемуари є скороченою редакцією записок Корчинського [3, с. 142]. Але будь-який дослідник може переконатися, що публікація в «Основі» – це переклад на російську мову «Короткого опису», приписуваного Тучапському.

В свою чергу, відомий український історик М. Костомаров опублікував у «Київській старовині» лист Кузалкевича датований 11 липня 1768 року, вважаючи автора одним з тих, хто врятувався від гайдамаків в Умані [16, с. 302–305]. Насправді, справжнє прізвище Кузалкевича – Квяткевич, а сам він був губернатором Торговиці, що входила до складу уманських маєтків Федіра Потоцького. Це легко перевірити, побачивши підпис Квяткевича на іншому архівному документі [17], а також порівнявши зміст листа

Кузалкевича з трохи ранішим (від 28 червня 1768 року) листом Квяткевича [18], який не був очевидцем уманських подій.

Також, досить проблематично датувати мемуари та, навіть, деякі датовані документи про гайдамаків. С. Іваницький стверджував, що Тучапський написав свій «Короткий опис» до 1779 р., і що цим описом користувалися інші мемуаристи Домінік Завроцький та уманський учень М. Даровський, автор поеми про події в Умані [3, с. 144, 148]. Вперше «Короткий опис» було видано в Бердичівському монастирі кармелітів. На титульному аркуші книги зазначено, що рукопис (очевидно, завірену в Умані копію) до друку подав 15 серпня 1788 р. пан Тучапський (не вказано, чи він чернець, чи ксьондз, чи просто пан) на відзначення «пам'яті про загибель своїх приятелів, безмірно вболіваючи» [19]. Враховуючи те, що дані мемуари, з незначними змінами, є копією записок Корчинського та М. Даровського, немає підстав категорично стверджувати, що їхнім автором був Тучапський. З іншого боку, не потрібно відкидати його авторство копіляції, бо зазначення прізвища Тучапського полегшує розуміння того, про які спогади йде мова.

Згідно з даними актових джерел, мемуари Корчинського були написані ще за життя фундатора Уманського монастиря Ф. Потоцького та його дружини, бо при згадці про них у записках автор не додає виразу «світлій пам'яті» [14, с. 468, 470, 486, 496]. Відомо, що Ф. Потоцький помер 22 жовтня 1772 р., а його дружина в січні того ж року [20, розд. 45, 53]. Корчинський же, прибувши до Умані в середині жовтня 1768 р., почав опитувати свідків подій. В грудні, побоюючись нападу отамана Бугая, автор їде до м. Христинопіль, що знаходиться у володіннях Ф. Потоцького [14, с. 508–510]. Після повернення до Умані на початку 1769 р., Корчинський не зволікає із записом наслідків свого розслідування до монастирської актові книги, бо ці матеріали від нього вимагав ігумен Христинопільського монастиря. Отже, записки Корчинського, мабуть, складені протягом 1769–1771 рр.

Вже згаданий нами М. Даровський, автор поеми про «уманську різанину», навчався в Уманській унійній шестикласній школі до червня 1768 р. Поема писалася за завданням учителя (це видно з тексту: «лектор, почувши, цікавиться й питає», «прошу лектора не поспішати з своєю допитливістю») [10, с. 5]. Тому, навіть коли б М. Даровський у 1768 р. навчався тільки у першому класі, то його поема написана не пізніше 1773 р.

Причини гайдамацьких повстань польські мемуаристи вбачали не у складному соціально-економічному та національному становищі українських селян, а в особистій зацікавленості керівників руху та впливі російської влади.

Як приклад, можна навести постать ігумена Мельхіседека Значко-Яворського. Будучи управителем православних монастирів і церков Правобережжя (призначений на цю посаду єпископом Гервасієм у 1761 р.), він розгорнув активну антиуніатську діяльність, що тривала майже сім років. Майже всі мемуаристи згадують «указ» або «золоту грамоту» цариці Катерини II, за допомогою якої ігумен підбурював селян до бунту проти своїх панів. Одні автори вважали грамоту справжньою, інші – підrobкою Мельхіседека. Дослідник історії повстанського руху В. Кулаковський вважав, що чутки про «указ» це вигадка шляхти, бо «повстанці на допитах у Києві навіть не згадували його» [21, с. 34]. В Київських протоколах немає виразу «золота грамота», бо слідчі користувалися офіційною термінологією, згідно з якою документи, підписані імператрицею, називалися указами, рескриптами чи маніфестами, а не «золотими грамотами». Майже всі гайдамаки на суді у Києві або у Кодні говорили, що вони чули про «указ» від людей, а потім і від своїх отаманів, чи навіть від самого М. Залізняка. Сам граф П. Румянцев, почувши про «указ» після захоплення Канева Семеном Неживим, послав туди полковника Протасова з наказом знайти цей документ. Та й Катерина II у своєму маніфесті від 9 липня 1768 р. натякає на чутки про нього [14, с. СХСVIII].

Різняться у авторів мемуарів й інші факти з історії повстання 1768 р. Так, майже всі польські мемуаристи помилково вказують Соколівку (тепер село Жашківського р-ну Черкаської обл.), як місце об'єднання загонів І. Гонти та М. Залізняка. Як зазначав М. Залізник та деякі повстанці, ця зустріч відбулася під Уманню [22]. Сам І. Гонта прибув під Умань пізніше М. Залізняка, бо уманську надвірну міліцію відрядили на боротьбу з повстанцями не до Соколівки, а до Звенигородки [23, арк. 11]. Про це пише у своїх мемуарах А. Мошинський зі слів іншого уманського полковника Магнушевського,

якого разом з полковником Я.Обухом—Вожатинським козаки наздогнали на переході з Романівни до Папужинців (тепер села Тальнівського р-ну Черкаської обл.) [11, с.141].

Яскравим прикладом перекручень мемуаристів є відомості, що М.Залізняк в Умані проголосив себе «гетьманом» та «смілянським князем», а І.Гонту – «руським воеводою» та «князем уманським». Однак ці титули не підтверджуються документально. Серед зазначених у вирокі обвинувачень М.Залізняка сказано, що він «самовольно полковником називався» [24, арк.23зв.]. Жоден з повстанців, які розпочали свій похід з Холодного Яру, або тих, що прибували в табір під Уманню з 9 червня до дня арешту, у своєму зізнанні не називав М.Залізняка гетьманом, а тільки полковником [24, арк.55, 66, 68, 69, 74–76, 81, 88]. Отже, князівські, воеводські та інші титули М.Залізняка та І.Гонти треба відносити до вигадок польських авторів.

Також, спростовується документами твердження, яке міститься у спогадах дочки уманського губернатора Р.Младановича – В.Кребс, про передачу С.Потоцьким І.Гонті двох сіл (Орадівки та Росішок) [25, с.13–14]. Згідно з документами з архіву Потоцьких (за 1773 р.) Орадівка в 1768 р. була у володінні полковника Обуха, з яким у цьому селі й жив І.Гонта [26]. А.Мошинський, що з 1775 р. був уповноваженим С.Потоцького у справах його маєтків, у своїх мемуарах писав, що І.Гонті давалися три урочища на заснування слобід, але він цим не скористався [11, с.138].

Описуючи події, які відбувались у 1768 р. в Умані, польські мемуаристи наводили перебільшені цифри кількості загиблих (від 12 до 20 тисяч чоловік). Для С.Крушельницького таке число видалося замалим і він «уточнив»: 85125 чоловік, окрім вкинутих до криниці (їх порохувати вже не можна було) [10, с.15]. М.Даровський, поема якого також містила багато перебільшень, стверджував, що всі трупи з міста вкинули до криниці, але для її заповнення ще дозволили й убитих з околиць, полів, ярів та інших місць [10, с.19]. Стосовно згаданої уманської криниці – вона мала глибину не 300 сажнів, як зазначала у своїх спогадах В.Кребс [25, с.15], а всього кілька сажнів [14, с.498], що підтверджується дослідженнями на місці (не більше 25 м). Отже, названа М.Залізником кількість убитих в Умані (близько двох тисяч) [23, арк.5зв.] не применшена, а збільшена.

У відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В.Стефаніка, у фонді Осолінських під №163, зберігається рукописний збірник – «Історія Польщі, або найважливіші події, які трапились під час правління найяснішого польського короля, Станіслава Августа, протягом 1768–1770 рр». До складу збірника увійшли копії документів, звітів, записок і т.д. На 93–107 сторінках, розміщено документ – «Опис біди, яка спіткала Умань та всю Україну». Ці записки очевидця Коліївщини, могли бути написані у червні 1768 р., тобто після захоплення Умані гайдамаками (21 червня) та раніше придушення повстання російськими військами (7 липня), бо управителем міста тут названо саме М.Залізняка. Зважаючи на те, що головною темою цих спогадів є становище унійного духовенства в захопленій гайдамаками Умані, зокрема доля чернечого ордену Св. Василя Великого, можна припустити, що анонімний укладач записок був уніатським священиком в одному зі 120 приходів, які були силою наведені в унію «володарем» Уманщини Ф.Потоцьким. В перекладі на російську мову, дане джерело було опубліковане в одному з випусків «Київської старовини» [27].

Окремо від польських мемуарів про гайдамацький рух слід виділити «Журнал Генерал–Майора і Кавалера Петра Никитича Кречетникова, ... о движении и военных действиях в Польше в 1767 и 1768 годах» [28], що був опублікований у «Чтениях в Императорском обществе истории и древностей российских» у 1863 р. Свої військові записи П.Кречетніков вів з 11 лютого 1767 р. до 16 вересня 1768 р. (закінчив ведення щоденника у зв'язку з переведенням до м. Глухова, для підготовки до початку російсько–турецької війни). З військового журналу П.Кречетнікова можна дізнатись про його відносини з графом П.Рум'янцевим, графом М.Панініним, послом у Варшаві князем Н.Репніним, генералами С.Апраксіним та М.Салтиковим, польським генеральним регіментарем (тимчасовий верховний командувач найманого війська – О.К.) графом К.Браницьким, внутрішню організацію російських військ, а також, про методи боротьби з гайдамаками та, що, ймовірно, випливає з першочергової цілі російської експеди-

ції – придушення виступів барських конфедератів. Однак, у «Журналі» можна знайти багато статистичної інформації про кількість українських повстанців та маршрут пересування їхніх загонів.

Польські мемуаристи кінця XVIII ст. висвітлювали Коліївщину, як і гайдамацький рух загалом, як розправу селян Правобережної України та запорозьких козаків над польською шляхтою та євреями. Некритичне використання ними свідчень очевидців повстання 1768 р. та офіційних документів, призвело до появи терміну «уманська різанина», під час якої селянство, очолене М.Залізником, перетворилося, за словами мемуариста Корчинського, на «бестій, яких прозвали коляями, ... які своїм дикунством та жорстокістю перевершили самих чортів» [14, с.460, 478, 490]. Окремо від мемуарів можна виділити спогади очевидців Коліївщини (наприклад, В.Кребс та П.Младановича), які перенасичені емоційністю та записані набагато пізніше подій 1768 р., тому, також вимагають критичного підходу дослідника.

Одними з головних причин Коліївщини мемуаристи вважали особисті інтереси керівників повстання та підбурювальну діяльність російської влади для полегшення розгрому барських конфедератів за допомогою українського селянства. Публікації деяких дослідників історії гайдамацького руху, які опирались на мемуарну літературу, продемонстрували проблематичність встановлення авторства та часу написання спогадів сучасників, а також розбіжності в поданій у цих джерелах інформації про гайдамаків. Тому, факти та твердження подані у спогадах та мемуарах польських авторів потрібно перевіряти даними з актових документів (протоколи допитів гайдамаків) та спогадів російських очевидців подій («Журнал» П.Кречетнікова).

Список використаних джерел

1. Скальковский А.А. Наезды гайдамак на Западную Украину в XVIII ст. 1733–1768. – Одесса, 1845. – 230 с.
2. Грушевський М.С. Матеріали до історії Коліївщини. Оповідання очевидця про смерть Гонти // Записки НТШ. – Львів, 1907. – Т.LXXIX, Кн. V. – С.94–96.
3. Иваницкий С.Ф. Польские мемуары о крестьянском восстании 1768 г. // Ученые записки Ленинградского пединститута. – 1938. – Т.I. – С.129–157.
4. Moscicki H. Z dziejow hajdamaczyzny. – Cz. I. – Warszawa, 1905. – 152 s.
5. Храбан Г.Ю. Про спогади Павла Младановича // Історичні джерела та їх використання. – К., 1969. – №4. – С.47–64.
6. Moscicki H. Z dziejow hajdamaczyzny. – Cz. II. – Warszawa, 1905. – 169 s.
7. Goszczynski S. Zamek kaniowski. powiesc. – Warszawa, 1905. – 113 s.
8. Галант И.В. К истории Уманской резни 1768 г. – К., 1895. – 21 с.
9. Bunt hajdamakow na Ukrainie w r. 1768, opisany przez Lippomana i dwoch bezimiennych // Obraz Polakow i Polski w XVIII wieku. – T.15. – Poznan, 1842. – 221 s.
10. Франко І.Я. Матеріали до історії Коліївщини. Польська поема про уманську різню // Записки НТШ. – Львів, 1904. – Т.LXII, Кн. VI. – С.1–40.
11. Moszczyński A. Pamiętnik do historyi polskiej w ostatnich latach panowania Augusta III i pierwszych Stanisawa Poniatowskiego. – Poznan, 1858. – 180 s.
12. Рассказы о польской старине. Записки XVIII века Яна Дуклана–Охотского с рукописей, после него оставшихся, переписанные и изданные И.Крашевским. – Т.I. – СПб., 1874. – 336 с.
13. Мордовцев Д.Л. Гайдаматчина. – СПб., 1884. – 345 с.
14. Документы, объясняющие историю Западно–русского края и его отношения к России и к Польше // Собрал документы и сост. исследование М.О. Коялович. – СПб., 1865. – 862 с.
15. Основа. – СПб, 1862. – №3. – С.11–23.
16. Костомаров М.И. Матеріали до історії Коліївщини або різанини 1768 р. // Киевская старина. – 1882. – Т.III. – Кн. 8. – С.297–321.
17. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАК України). – Ф.229. – Спр.229. – Арк.22.
18. ЦДІАК України. – Ф.225. – Спр.6. – Арк.1–2.
19. Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В.Стефаніка. – Ф. Осолінських, №7374/III, Арк.59.
20. Kraszewski J.I. Staroscina Belzka (Gertruda z hr. Komorowskich hr. Potocka). Opowiadanie historyczne 1770–1774. – Warszawa, 1858. – 255 s.

21. Кулаковський В.М. Посіяли гайдамаки в Україні жито... // Наука і суспільство. – 1968. – №5. – С.32–37.

22. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України). – Ф.225. – Спр.10.

23. Там само. – Ф.59. – Оп.1. – Спр.5520. – 93 арк.

24. Там само. – Спр.5518. – 88 арк.

25. Weronika Krebsowa. Opis autentyczny rzezi humanskiej. – Poznan, 1840. – 49 s.

26. ЦДІАК України. – Ф.49. – Оп.2. – Спр.1049.

27. Описание бедствия, постигшего Умань и всю Украину в 1768 году // Киевская старина. – 1882. – Т.III. – Кн. 3. – С.520–529.

28. Журнал Генерал-Майора и Кавалера Петра Никитича Кречетникова, Главного командира Корпусам Ее Императорского Величества, Императрицы Всероссийской, о движениях и военных действиях в Польше в 1767 и 1768 годах // Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. Раздел 2. Материалы отечественные. – М., 1863. – Кн. 3. (июль–сентябрь). – С.1–205.

Кушнир А.А. Гайдамацкое движение в воспоминаниях и мемуарах: особенности восприятия и интерпретации (конец XVIII – начало XIX вв.)

Сделана попытка анализа воспоминаний и мемуаров современников гайдамацкого движения (кон. XVIII – нач. XIX вв.), как польских, так и российских авторов. Проведено комплексный анализ соответствующих источников с точки зрения их информативности и подано их сравнительную характеристику. Задействовано акты как альтернативу воспоминаниям и мемуарам.

Ключевые слова: гайдамацкое движение, Коливищина, воспоминания, мемуары.

Kushnir, O.O. The Haidamak movement in remembrances and memoirs: features of the perception and interpretation (XVIII–XIX centuries)

The remembrances and memoirs of contemporaries of the Haidamak movement (XVIII–XIX centuries), both Polish and Russian authors are analyzed in the research. The complex analysis of the corresponding historical sources is conducted from the point of their informing and presented their comparative description. Act documents as the source alternative to the remembrances and memoirs are attracted.

Key words: Haidamak movement, Koliyivschyna, remembrances, memoirs.

УДК 282(477)»19»

Баковецька О.О.

Римо–католицька церква України в політичних подіях 30—60–х років XIX століття: реакція влади

Проаналізовано місце і роль римо–католицької конфесії України в національно–визвольному русі 30–60–х років XIX століття, а також вплив останнього на зміни в правовому статусі римо–католицької церкви.

Ключові слова: конфесія, римо–католицька церква, консисторія, національно–визвольний рух, духовенство.

Актуальність обраної теми обумовлена підвищенням інтересом в останні роки до історії конфесійного розвитку суспільства. Висвітлення діяльності римо–католицької церкви в українських землях, зокрема в період загострення політичної ситуації в 30–60–х роках XIX століття, дає можливість виявити наріжні камені у відносинах між церквою і державою, зрозуміти, який вплив мало на політичні настрої суспільства духовенство цієї конфесії, розглянути позицію церкви відносно проблем, що існували в державі. Саме це є метою даної статті.

Серед сучасних українських істориків, які займаються дослідженнями історії конфесій в Україні, можна виділити О.Буравського [1], Ю.Земського [2], О.Рубльова [3], І.Шостака [4], Ю.Хитровську [5]. В основному ці роботи висвітлюють соціально–економічні, правові, культурні аспекти розвитку римо–католицької церкви у Правобережній Україні. Також в контексті досліджень діяльності конфесії частково розглядаються питання участі римо–католицької церкви Правобережної України в польських повстаннях 1830–1831 і 1863–1864 років. Певним чином історія римо–католицької церкви в Україні знаходить своє відображення в дослідженнях російських вчених, зокрема О.Ліценбергер [6], А.Тихонова [7], С.Голованова [8].

Розширення кордонів Російської імперії в кінці XVIII століття відбувалося за рахунок приєднання земель, отриманих в наслідок поділу Речі Посполитої – країни, з глибокою римо–католицькою традицією. Відповідно, одразу після поділу земель, виникло питання унормування відносин держави і римо–католицької конфесії. Основним завданням російського уряду стало перетворення останньої на цілком залежну від адміністрації церкву. Відповідно, всі закони, які видавалися в даному напрямі, містили значне обмеження прав і свобод римо–католиків в імперії.

Таким чином, російське законодавство постійно йшло в розріз із канонічними правилами римо–католицької конфесії. В свою чергу, порушення католицьких канонів новою системою законів, давало право католикам не підкорятися указам російського імператора. Саме це стало однією з складових ідеологічного обґрунтування польського повстання 1830–1831 років, в якому ключовим питанням став захист католицизму [7,с.91].

Після придушення повстання 1830–1831 років в Російській імперії починається період реакції. Насамперед це стосувалося західних і південно–західних губерній. Самодержавство ототожнює поняття національно–визвольний рух і римо–католицька церква. Висновок, що зробила влада, призвів до «корінних змін в національній політиці держави, царський уряд проводив жорстокі заходи антипольського і антикатолицького характеру...» [6,с.99].

Протягом 1830–1836 років вийшла низка указів, за якими заборонили уніатам і православним працювати в католицьких костелах і монастирях, [5,с.32] самовільно побудовані римо–католицькі церкви не мали права на організацію приходу, навіть якщо католики відповідної місцевості мали в цьому потребу. В костелах дозволялось проводити богослужіння лише у визначений місцевою владою час [9,с.253–342].

В грудні 1831 року Комітет у справах Західних губерній затвердив правила конфіскації майна католицьких монастирів. Згідно із цими правилами 19 липня 1832 року з'явився царський указ «Про ліквідацію деяких римо–католицьких монастирів».